

Zawadzki, Konrad

Polonica prasowe XVI-XVIII w. w Herzog August Bibliothek

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 29/2, 5-34

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KONRAD ZAWADZKI (Warszawa)

POLONICA PRASOWE XVI—XVIII W.
W HERZOG AUGUST BIBLIOTHEK

W 1572 r. w Wolfenbüttel, ówczesnej stolicy księstwa brunszwicko-lüneburskiego, została założona biblioteka książęca nosząca obecnie nazwę Herzog August Bibliothek. W drugiej połowie XVII w. książnica, uważana wówczas za największą w Europie, liczyła już ok. 130 000 jednostek. Zbiory te przetrwały szczęśliwie bez szkód i strat do naszych czasów, a umiejętnie i planowo rozbudowywane, obejmują dziś m.in. ok. 350 000 starych druków (w tym wiele unikatowych i arcydziełkowych pozycji), 12 000 rękopisów, znaczące kolekcje rycin, sztychowanych portretów, map, nut, teatraliów, druków ulotnych, exlibrisów i in., a także bogatą, liczącą ponad 90 000 tomów wielojęzyczną bibliotekę podręczną.

Herzog August Bibliothek to już nie tylko wielki księgozbiór, ale również potężny instytut naukowy o szerokim programie badawczym. Swoją obecną rozkwit i pozycję placówka ta zawdzięcza, naturalnie, przede wszystkim bogactwu swoich zasobów, ale także energii i inicjatywie sprawującego od 1968 r. funkcję dyrektora prof. dr. Paula Raabego, dr. h.c. Uniwersytetu Jagiellońskiego, germanisty i bibliografa, autora wielu cennych dzieł z zakresu historii literatury niemieckiej, a zwłaszcza znakomitego organizatora, który przekształcił bibliotekę w Wolfenbüttel w poważny ośrodek naukowy i kulturalny, odgrywający znaczną rolę w światowej humanistyce. Często organizowane sympozja gromadzące uczonych ze wszystkich części świata, liczne serie wydawnicze, jak „Wolfenbütteler Renaissance Mitteilungen”, „Wolfenbütteler Barock-Nachrichten”, „Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung”, „Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte”, „Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens”, „Wolfenbütteler Forschungen”, „Wolfenbütteler Hefte”, drukowane repertoria i katalogi zbiorów, jak również naukowo opracowane i pięknie wydane katalogi licznych wystaw organizowanych w gmachach Biblioteki — to dowody działalności Herzog August Bibliothek. Innym przejawem tej działalności jest rozbudowany system stypendiów, umożliwiający badaczom z wielu krajów korzystanie z gromadzonych przez ponad cztery wieki materiałów. Wśród zapraszanych do Wolfenbüttel stypendystów znaleźć można wielu Polaków, którzy, należy to z przyjemnością podkreślić, otaczani są ogromną życzliwością,

zarówno przez dyrektora prof. dr. Raabego i jego najbliższych współpracowników, a głównie dr Sabinę Solf, jak i przez wszystkich kolegów z Herzog August Bibliothek.

Zasadniczym członem przedstawianej tu instytucji jest i pozostaje nadal księgozbiór, którego zasoby obejmują już ok. 750 000 pozycji. W liczbie tej uwzględnionych jest wiele tysięcy gazet ulotnych — prototypów współczesnej prasy, jednorazowych niewielkich druków przynoszących bieżące wiadomości zarówno z kraju, jak i zagranicy. Dokładna liczba tych efemeryd nie jest możliwa do ustalenia, nie są bowiem wydzielone ani katalogowo, ani topograficznie, bez obawy jednak popełnienia błędu przyjąć należy, że jest to jeden z największych, jeśli nie największy zbiór tego rodzaju publikacji nie tylko w Republice Federalnej Niemiec, ale w całej Europie.

Uwagę polskiego historyka prasy zwracają, rzecz oczywista, prasowe *polonica*. Odnalazłem ich w Wolfenbüttel w sumie 253, w tym aż 147 nie odnotowanych dotychczas ani w *Bibliografii polskiej* Estreichera¹, ani też w dwóch pierwszych tomach *Bibliografii gazet ulotnych polskich i Polski dotyczących*², nie wykorzystanych też w literaturze naukowej³.

Odnalezione w Wolfenbüttel materiały pochodzą z co najmniej czterdziestu trzech oficyn działających w trzydziestu miastach: od Ulm, Augsburga i Norymbergi po Hamburg i Gdańsk i od Strasburga po Kraków i Wrocław. Są to, oczywiście, dane niepełne, wiele druków bowiem wydawanych było bez wskazania adresu. Jednak nawet te ograniczone informacje pozwoliły dopisać do listy znanych już wcześniej drukarni tłoczących nowiny z Polski lub o Polsce pięć miast (Frankfurt n. Odrą, Hannover, Jenę, Miluzę i Schweinfurt) i dwadzieścia cztery nazwiska. Uzupełniony ten wykaz potwierdza opinię, że największym ośrodkiem wydawniczym nowin o Polsce była, zwłaszcza w XVI w., Norymberga, a czołowe miejsce wśród tamtejszych drukarzy wydających *polonica* prasowe zajmował Leonhard Heußler. W Herzog August Bibliothek znajduje się aż dwanaście odbitych przez niego gazet dotyczących w całości bądź częściowo spraw polskich.

Zgromadzone w Wolfenbüttel *polonica* prasowe nie odbiegają formą ani tematyką od innych tego rodzaju wydawnictw. Niemal wszystkie ukazywały się *in quarto*, objętość ich zamyka się przeważnie w granicach od 4 do 16 stron, tzn. od 1/2 do 2 arkuszy. Do wyjątków należą gazety o większym formacie czy liczbie stron.

¹ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 8, 12—34, Kraków 1882—1951.

² K. Zawadzki, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI—XVIII wieku. Bibliografia*, t. I poz. 1—855, t. II poz. 856—1711, Wrocław 1977—1984 (dalej: KZ I, II).

³ W niniejszym przeglądzie omawiam jedynie nie znane dotąd w Polsce pozycje, podając skrócone ich tytuły. Tytuły w pełnym brzmieniu znajdują się w t. III *Bibliografii gazet ulotnych* — w druku (dalej: KZ III).

Zawarte w tych drukach doniesienia i relacje informowały głównie o prowadzonych przez Rzeczpospolitą wojnach, o staczanych bitwach i potyczkach. Znacznie mniej miejsca zajmowały wiadomości o działaniach dyplomatycznych, o zawieranych układach i traktatach. Często natrafić można na relacje o elekcjach, uroczystościach koronacyjnych, zaślubinach i pogrzebach królewskich, na wzmianki o sytuacji wewnętrznej w Polsce, o nastrojach ludności; dość liczne są też notatki o obradach sejmowych i podejmowanych uchwałach.

Wartość tych materiałów jest znaczna. Rozszerzyły dotychczasową wiedzę o metodach i zasięgu prowadzonej przez Polskę i przeciw Polsce akcji informacyjno-propagandowej, uzupełniły wiedzę o wielu ważnych wydarzeniach, dostarczyły nieznanymi szczegółów, rzuciły nowe światło na znane już fakty. Nie wszystkie, naturalnie, zawarte w odnalezionych w Wolfenbüttel gazetach informacje są prawdziwe, w wielu przypadkach niezbędna jest ich weryfikacja, ale wymagają tego przecież wszelkiego rodzaju przekazy źródłowe.

Najdawniejsze znajdujące się w Herzog August Bibliothek *polonica* prasowe pochodzą z 1501 r. Są to dwa wydania: Ambrosiusa Hubera z Norymbergi i Johanna Zainera młodszego z Ulm gazety pt. *Die Ordnung zu Ofen Wider den Turcken gemacht...*⁴ Gazety to jeszcze bardzo prymitywne; treść ich bowiem sprowadza się głównie do wymienienia nazwisk legatów państw uczestniczących w podpisaniu w Budzie 13 maja 1501 r. traktatu antytureckiego. Wydawnictwa te zasługują jednak na szczególną uwagę, są to bowiem pierwsze publikacje o charakterze prasowym, w których wymieniona jest Polska.

Podpisanie przymierza w Budzie, podobnie zresztą jak wszystkie wiadomości dotyczące problemu tureckiego, wzbudziło znaczne zainteresowanie. Wyrazem tego jest m.i.ñ. fakt, że omawiane tu wydawnictwo ukazało się w Niemczech aż cztery razy⁵.

W przeciwieństwie do druków z 1501 r., w których Polska wspomniana jest jedynie jako sygnatariusz układu, całkowicie jej sprawom poświęcona została gazeta z 1514 r., przedstawiająca przebieg bitwy pod Orszą. W starciu tym wojska polsko-litewskie liczące niespełna 30 000 ludzi pokonały znacznie potężniejszą, osiemdziesiąt tysięcy armię moskiewską. Zwycięstwo to miało ogromne znaczenie nie tylko militarne, ale i polityczne, pokrzyżowało bowiem plany cesarza Maksymiliana I utworzenia wspólnego z Zakonem Krzyżackim i Wielkim Księstwem Moskiewskim koalicji antypolskiej. Zostało też odpowiednio wykorzystane propagandowo. Z inspiracji niewątpliwie kancelarii królewskiej ukazało się kilka druków informacyjnych w językach łacińskim i niemieckim,

⁴ KZ III 1712, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel (dalej: HAB) 455. 2. Theol. (7); KZ III 1713, HAB 105. 2. Quodl. (47).

⁵ Dwa inne wydania (KZ III 1714, 1715) pochodzą z oficyn Hansa Schobsera, Monachium i Matthiasa Hapfuffa, Strasburg.

przynoszących wiadomości o zakończonej tak ogromnym sukcesem bitwie. W zbiorach biblioteki w Wolfenbüttel znajduje się m.in. nie znana dotychczas historykom polskim relacja pt. *Warhafftiger anfang vnd Vnderricht der schlacht so der Konig von Polen... mit dem obersten Hertzogen yn Moscouia gehabt*, wydana przez Martina Landsberga w Lipsku⁶. Obok opisu bitwy druk ten zawiera także tłumaczenie listu króla Zygmunta I do biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego, pisanego z obozu pod Borysowem 14 września 1514 r. *Warhafftiger anfang* jest publikacją niezmiernie rzadką. Oprócz egzemplarza w Herzog August Bibliothek znane są jedynie dwa inne, przechowywane w Edynburgu i Monachium⁷.

Przywołana tu pozycja stanowi rozszerzoną wersję relacji o bitwie pod Orszą wydanej pt. *Die schlacht von dem kunig von Poln vnd mit dem Moskowiter*⁸. Karty tytułowe obu druków ozdobione są takim samym, chociaż odbitym z różnych klocków drzeworytem, nie związanym zresztą zupełnie z treścią gazet. Obie też zawierają błędną informację o odebraniu Moskwy przez oddziały polskie Smoleńska. W rzeczywistości miasto to zajęte zostało ponownie dopiero przez króla Zygmunta III blisko sto lat później, w 1611 r.

Kolejne dotyczące Polski efemerydy prasowe w Wolfenbüttel pochodzą z 1515 r. Są to relacje o spotkaniu w Wiedniu w tymże roku cesarza Maksymiliana I, króla polskiego Zygmunta I oraz jego brata Władysława II, króla Czech i Węgier. Spotkanie, zakończone podpisaniem dokumentu, który otwierał Habsburgom możliwości sukcesji na tronach czeskim i węgierskim, oraz zawarciem traktatu pokoju i przyjaźni pomiędzy Maksymilianem i Zygmuntem, omówione zostało w wielu ówczesnych gazetach ulotnych. Zasadniczy przedmiot obrad i ich wyniki ukazały się w niektórych tylko nowinach. Czołowe miejsce zajmowały natomiast szczegółowo przedstawiona zewnętrzna oprawa zjazdu, ceremoniał wjazdu monarchów do stolicy Austrii, wspaniałość towarzyszących im orszaków, przepychy wydawanych przez cesarza przyjęć i urządzanych zabaw.

Aż osiem z tych publikacji posiada Herzog August Bibliothek. Dwie z nich były dotychczas nie znane. Są to: *Die Vereinigung Kay. Maiestat mit dem Künigen von Hungern Polen vnd Behemen*...⁹ oraz *wo vnd wie Ro. Kay. Maiestat vnd die Kunig von Hungern, Poln und Behemen zusammen kumen vnd zu wienn ingeritten sendt*...¹⁰ Ta ostatnia pozycja zawiera również tekst podpisanych układów.

⁶ KZ III 1716, HAB Yv 157 8° Helmst. (23).

⁷ Zob. U. Kopp, *Relacja o bitwie pod Orszą (1514) — współczesna gazeta ulotna w języku niemieckim (Neue Zeitung)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XXXIV—XXXV: 1984—1985, nr 1/2, s. 109—111.

⁸ KZ I 4.

⁹ KZ III 1717, HAB 188. Quodl. (5).

¹⁰ KZ III 1720, HAB G1 5406 (2); 151. 1. Hist. (10).

Odmienny zupełnie charakter zarówno pod względem formy, jak i treści miała wydana w 1527 r. gazeta pt. *Neue zeyttung aus Polen von wunderlichen geschichten, ynn Polen Ungern vnd Behemen, auch von andern landen...*¹¹ Efemeryda ta po raz pierwszy przynosi nie jedną tylko obszerną relację, ale kilka nowin o różnej treści, a ponadto, w odróżnieniu od anonimowych przeważnie doniesień, zawiera m.in. korespondencję podpisaną pełnym nazwiskiem jej autora. Heinrich Reibisch, o nim bowiem tu mowa, przedstawiający się jako „Konigl. Mai. ynn Behem und Polen Rath und diener”, a w rzeczywistości rezydujący we Wrocławiu agent posła austriackiego Zygmunta Herbersteina, donosi o zawarciu przez Polskę pięcioletniego rozejmu z Wielkim Księstwem Moskiewskim, pisze o grożącym Polsce niebezpieczeństwie tureckim i tatarskim, wspomina o plądze szarańczy na Podolu. Informuje także, że zmarł wrogi Polsce „der Wallische Tytann”. Pod tym niezbyt łatwym do rozwiązania określeniem kryje się gospodar mołdawski Stefan IV Młody. Swoją tak bogatą w wiadomości list, będący zapewne kopią czy fragmentem raportu dla Herbersteina, kończy Reibisch informacją „z ostatniej chwili” o zwycięstwie ks. Konstantyna nad Tatarami „ynn Leyffland”. W ten sposób przedstawił rozbiecie 27 stycznia 1527 r. przez ks. Konstantego Ostrogskiego nad Olszanicą koło Kijowa uchodzących z łupem Tatarów.

Z tematyką turecką, tak często występującą w dotyczącej Polski prasie ulotnej, związana jest także całkowicie zmyślona treść gazety z 1542 r. pt. *Absagung des Türckischen Keysers, den König von Polen belangende*¹², typowej tzw. „Lügezeitung”. Obok bowiem sfingowanego listu sultana tureckiego Sulejmana I, który rzekomo wypowiedział wojnę królowi Zygmuntovi I, zamieszczone zostało również nie potwierdzone przez żadne źródła doniesienie o wtargnięciu oddziałów tureckich na ziemię polskie, złupieniu i spaleniu przez nie istniejącego miasta Werdaw i wzięciu miejscowej ludności w jasyr.

Kolejne nieznanie *polonicum* prasowe to jedna z licznych ukazujących się wówczas relacji o oblężeniu i zajęciu Połocka przez wojska moskiewskie 13 lutego 1563 r. Utrzymana w obiektywnym tonie gazeta wydana została przez Nicolausa Knorra w Norymberdze pt. *Kurtze Abschrift vnd Verzeichnus des grossen... Feldzugs, so der Moschcobiter für Polotzko... gehabt hat...*¹³

Efemeryda z 1575 r. pt. *Polnische Handlung, Artickel vnd Rahtschlag, von den Herrn Waywoden, Gesandten, vnd der Ritterschafft, nach ver-*

¹¹ W Wolfenbüttel znajdują się dwa wydania tej gazety, znanej dotychczas jedynie z opisów bibliograficznych. KZ III Aneks 13, HAB Go 38; KZ III Aneks 14, HAB 151. 1. Hist. (1).

¹² KZ III 1724, HAB Gv Kapsel 7 (2).

¹³ KZ III 1726, HAB 253. 1. Quodl. (23). Inne wyd. KZ I 55.

*raysung jres Königs, in Allgemeynem Raht beschlossen, zu Warschau...*¹⁴ stanowi pierwszą relację prasową z obrad sejmowych. Poświęcona w całości obradom sejmu konwokacyjnego zwołanego po ucieczce Henryka Walezego do Francji, informuje m.in. o podjętych wówczas postanowieniach dotyczących porządku prawnego w czasie nieobecności króla oraz o wysłaniu do Walezjusza poselstwa wzywającego go do powrotu do kraju.

Znajdujące się w Wolfenbüttel gazety z czasów Stefana Batorego przekazują wiadomości głównie o zbrojnym zatargu króla z Gdańskiem w 1577 r. oraz o sytuacji w Inflantach w związku z wkroczeniem na te tereny wojsk Iwana Groźnego. O konflikcie gdańskim donosi m.in. wydana w Miluzie, w Alzacji, przez Georga Hantscha gazeta pt. *Wahrhaftige Newezeitung, aus der Königlichen Stadt Dantzig...*¹⁵ Tendencyjny, pełny zmyśleń, nieprawdziwych faktów i urojonych doniesień, druk ten nazywa Batorego gubernatorem Polski, wyznaczonym na to stanowisko przez sułtana tureckiego. Jedyne prawdziwym doniesieniem jest wzmianka o odmowie uznania przez Gdańsk Batorego i opowiedzeniu się miasta za kandydaturą do tronu polskiego cesarza Maksymiliana II.

Zatargowi z Gdańskiem poświęcona jest również wydana dwukrotnie przez Asverusa Krügera w Lubece w niewielkim formacie, *in octavo*, gazeta pt. *Warhaftige Neue Zeitung von Dantzig, welche geschehen ist ... in diesem 1577. Jars*¹⁶. Na treść jej składają się dwie relacje. Pierwsza mówi o oblężeniu Gdańska przez wojska królewskie i o toczących się walkach z oddziałami gdańszczyzan, druga, rymowana, opisuje zwycięstwo sił polskich pod Lubieszowem 17 kwietnia 1577.

Pozostałe nowiny dotyczące tego problemu to piąta (wydawca Peter Seitz, Wittenberga) i szósta (wydawca anonimowy) edycje gazety pt. *Warhaftige vnd eigentliche neue Zeitung, auß der... Stad Dantzig...*¹⁷, a także piąte, znane dotychczas jedynie z notatek bibliograficznych, wydanie gazety o zdecydowanie antypolskim charakterze pt. *Neue Zeytung, Warhaftige vnd gründliche Beschreibung So jetzt ... in Andorff ... zu Königsperg ... vnd ... Dantzig vnnnd Lübeck zugetragen...*¹⁸ Druk ten zawierał m.in. sensacyjne, a zmyślane doniesienie o zgonie Batorego, śmiertelnie rzekomo zranionego w czasie ucieczki spod Gdańska. Równie kłamliwa była wiadomość o poddaniu się Litwy Iwanowi Groźnemu i obwołaniu jego najmłodszego syna wielkim księciem litewskim.

Jednocześnie z doniesieniami o zatargu pomiędzy Batorym i Gdańskiem prasa ulotna informowała obszernie o toczącej się wojnie w In-

¹⁴ KZ III 1732, HAB 217. 7. Quodl. (36).

¹⁵ KZ III 1736, HAB 218. 11. Quodl. (18).

¹⁶ KZ III 1739, HAB Gm 1475.

¹⁷ Wyd. A—D: KZ I 125—128; Wyd. E: KZ III 1737, HAB Yv 135 8° Helmst. (25); Wyd. F: KZ III 1738, HAB Gm 1474.

¹⁸ Wyd. A—D: KZ I 121—123, 138; Wyd. E: KZ III Aneks 139.

flantach. Wiele tego rodzaju materiałów zostało już zarejestrowanych w bibliografiach polskich. Wykaz tych gazet należy uzupełnić dwoma przechowywanymi w Wolfenbüttel wydaniem druku pt. *Warhafftige, erbärmliche vnd klägliche Zeitung vnd Bericht ... vonn der grewlichen Tyranny des Moscowiters auß Riga geschriben...*¹⁹ Jedna z tych pozycji ukazała się w Augsburgu u Michaela Mangera²⁰, druga — w Schweinfurcie u Valentina Krönera²¹.

W trzy lata później, w 1580 r., pojawił się *Absag Brieff, Königlicher Mayestat in Polln ... dem Moscouittischen ... Feind ... durch Lopacinski ... mit blosem Säbel ... vberschickt*. Zasadniczą treść tej efemerydy stanowił, zniekształcony, pełen obelg i zniewag, akt wypowiedzenia przez Stefana Batorego wojny Iwanowi Groźnemu — ewidentny apokryf. Podobnie zmyślane były całkowicie okoliczności doręczenia pisma królewskiego carowi, rzekomo na obnażonej szabli; całość miała na celu poniżenie i upokorzenie Iwana IV w opinii publicznej. Znamienne dla tej publikacji jest już pierwsze zdanie notatki wstępnej: „Mit was grewlichen Mord, Brand und andern abscheulichen Thaten der grausame Moscouittische übernatürliche Tyrann nu mehr wider trauen und glauben auch auffgerichten Feinden veryenigungen sich gegen den armen Christen in Liffland vnd andern orten angezeiget”²². Dotychczas znane były dwa wydania *Absag Brieff*²³, dwa dalsze znajdują się w Herzog August Bibliothek²⁴. W Wolfenbüttel również przechowywane są dwie nieznane edycje gazet ulotnych informujących o przebiegu wypraw moskiewskich Stefana Batorego 1579 i 1580 r. Pierwsza z nich — wydana w Magdeburgu przez Joachima Waldena pt. *Pollnische Zeitung. Summarische vnd warhaffte beschreibung, von ... bekriegung vnd eröberung etlicher fürnemer Städt vnd Vestungen...*²⁵ — zawiera m.in. wykaz zdobytych przez armię polską miast oraz wziętych do niewoli dostojników moskiewskich, druga — opublikowana przez Johanna Eichorna we Frankfurcie n. Odry pt. *Warhafftige und gründtliche Zeitung, welcher massen die Kön. May. zu Poln etc. bewogen, den Krieg kegen dem Erbfeind dem Moscowiter vorzunemmen...*²⁶ — donosi głównie o zajęciu Wielicza, Uświaty i Wielkich Łuków, oraz zawiera tekst edyktu królewskiego o zdobyciu Wielkich Łuków.

Od tych wojennych doniesień odbiega całkowicie treść wydanej w

¹⁹ KZ I 130—132, 134.

²⁰ KZ III Aneks 133, HAB Gu Kapsel 2 (14).

²¹ KZ III 1734, HAB 218. 11. Quodl. (17).

²² „Okrutne mordy, pożoga, a także inne odrażające czyny przeciw nieszczęsnym chrześcijanom w Inflantach i poza ich terenem podeptały wiarę i zaufanie w traktat pokojowy zawarty z ponurym, nieludzkim moskiewskim tyranem”.

²³ KZ I 157, 158.

²⁴ KZ III 1741, HAB 179. 1. Quodl. (15); KZ III 1742, HAB 180.14. Quodl. (5).

²⁵ KZ III 1744, HAB Alv, Dn 151 (31). Inne wyd. KZ I 167, 168.

²⁶ KZ III 1745, HAB Go Kapsel 1 (30). Inne wyd. KZ I 170.

1586 r. gazety pt. *Neue Zeitung Warhafftige erbermliche Mördliche Thaten, durch die Jesuwiter geschehen, zu Cracaw in Polen...* Przyniosła ona sensacyjną wiadomość o zbrodniczych czynach popełnionych w Krakowie przez czterech jezuitów przysłanych do Polski w celu zwalczania reformacji. Jak się okazało — informuje *Neue Zeitung* — tylko dwóch spośród przybyłych było zakonnikami, dwaj pozostali zaś to przebrane w habity ich kochanki. W Krakowie, czytamy dalej, jedna z kobiet urodziła dziecko, a po kilku dniach została wraz z niemowlęciem zamordowana przez współtowarzyszy, którzy usiłowali zataić ten kompromitujący poród. Sprawa szybko się jednak wydała i wyrokiem króla przestępcza trójka, skazana na śmierć, została stracona w męczarniach. Gazetę kończy stwierdzenie uogólniające wykrytą zbrodnię jezuitów i czyniące odpowiedzialnym za ten czyn cały zakon.

Przyczyn opublikowania tej całkowicie sfingowanej opowieści szukać należy w istniejącej wówczas w Polsce sytuacji polityczno-wyznaniowej. Jezuici, dążąc do rozszerzenia wpływów na tereny opanowane przez reformację, usiłowali ogarnąć swą działalnością również protestancki Gdańsk. I zapewne dlatego tu właśnie w walce z tą akcją ukazała się szkalująca zakon broszura, która zyskała zresztą szeroki bardzo zasięg zarówno w kraju, jak i poza jego granicami. Dotychczas znanych było pięć jej wydań²⁷. W Wolfenbüttel zostały odnalezione trzy dalsze, odbite w Gdańsku u Jakuba Rhodogo²⁸.

Omówiona tu gazeta zamyka zespół poloników prasowych z czasów Stefana Batorego, znajdujących się w Herzog August Bibliothek. Następne poświęcone są podwójnej elekcji w 1587 r., kiedy królem obrano jednocześnie królewicza szwedzkiego Zygmunta Wazę i arcyksięcia Maksymiliana Habsburga. Przebieg elekcji, charakterystyka pretendentów do tronu, nieudane usiłowania zajęcia Krakowa przez wojska cesarskie, koronacja Zygmunta III, a wreszcie bitwa pod Byczyną zostały szczegółowo przedstawione w publikacji pt. *De Polonica electione in comitijs VVarsawiensibus, anni 1587. acta & quae secuta sunt...*²⁹ To obszerne i raczej nietypowe, bo obejmujące długi odcinek czasu, wydawnictwo o charakterze prasowym uzupełnione zostało wykazem najważniejszych dat z historii Polski i tablicą genealogiczną Jagiellonów.

Opis elekcji 1587 r. wraz ze znaczącą notatką o uchwałach sejmu elekcyjnego był również przedmiotem wydanej w Pradze w 1587 r. ga-

²⁷ Znane uprzednio wydania zob. KZ I 195—199.

²⁸ KZ III 1748, HAB 198. Hist. (7); KZ III 1749, HAB 131. 78. Theol (22); KZ III 1750, HAB 202. 23. Quodl. (24).

²⁹ Znanych jest pięć wydań tej gazety. Trzy z nich znajdują się w Wolfenbüttel: KZ III 1751, HAB Go Kapsel 1 (35a); KZ III 1752, HAB Go Kapsel 1 (35b); KZ III 1753, HAB, Go Kapsel 1 (36); 218. Hist. (4). Niemiecka wersja *De Polonica electione* ukazała się pt. *Polnische Zeitung, Von der Wahl und Krönunge deß Königs in Polen Sigmunds III...* KZ I 215.

zety pt. *Zwo neue Zeitung, Die erste Von dem Landtage im Königreich Polen, des 1587. Jahres ... Die ander. Von der Wahl, des newen Königes in Polen...*³⁰

Obiektywizmu i rzeczowości charakteryzujących te doniesienia zabrakło, niestety, w relacji o przebiegu bitwy pod Byczyną, ogłoszonej w 1588 r. w Ołomuńcu pt. *Newe Zeittung. Vnd Bericht des Jemmerlichen Polnischen Kriegßwesens, so für Pitzschen ... geschehen...*³¹, a powtórnie, już bez adresu wydawniczego, pod nieco zmienionym tytułem *Warhafftige Zeitung, vnd Bericht des jemmerlichen Polnischen Kriegßwesens ... für Pitzschen...*³² Nieprawdziwe dane o przygniatającej przewadze sił polskich nad wojskami Habsburga, kłamliwe doniesienia o okrucieństwach popełnianych na mieszkańcach Byczyny przez żołnierzy Zamoyskiego i o spaleniu przez nich okolicznych wsi nadały tym gazetom wyraźnie tendencyjny, bardziej propagandowy niż informacyjny charakter.

Walkę o koronę polską pomiędzy Zygmuntem III i arcyksięciem Maksymilianem zakończyły formalnie podpisany 1 marca 1589 r. pokojowy układ bytomsko-będziński oraz uwolnienie wziętego pod Byczyną do niewoli Habsburga. Tekst traktatu wraz z opisem wydarzeń w Polsce od śmierci Batorego przedstawiony został w publikacji pt. *Artickul deß Vertrags, Zwischen den Keyserischen vnd Polnischen Commissarien...* Pierwsze wydanie tej gazety ukazało się w 1589 r. w Norymberdze u Leonarda Heußlera; miejsce ogłoszenia dwóch następnych pozostaje nieznane. Egzemplarze wszystkich trzech edycji posiada w swych zbiorach Herzog August Bibliothek³³.

W tym samym 1589 r. wraca na strony prasy ulotnej sprawa turecka. Wydana w Norymberdze również przez Heußlera *Newe Zeytung, Warhafftige vnd Erbärmliche Beschreibung, so sich in Poln, dem Land Podolien hat zugetragen...*³⁴ przynosi obszerną relację o napaści Turków i Tatarów na Polskę, o stoczonych na Podolu i Ukrainie bitwach, a także o odparciu wroga spod Lwowa i Kamieńca Podolskiego.

Problemowi tureckiemu poświęcone są już niemal wszystkie *polonica* prasowe XVI w. zachowane w Wolfenbüttel. W 1594 r. ukazała się w Strasburgu u Joachima Martina gazeta pt. *Zwo warhafftige Newe Zeitung...*³⁵, obejmująca dwie rymowane relacje. Jedna z nich informowała o wyprawie stutysięcznej armii tureckiej przeciw Polsce, zakoń-

³⁰ KZ III Aneks 208, HAB 198. Hist. 4° (5); 223. 1. Quodl. (26).

³¹ KZ III 1756, HAB K 348 4° Helmst. (15).

³² Gazeta ta ukazała się trzykrotnie. KZ I 217, 218. KZ III 1757. Jedno z tych wydań znajduje się w Wolfenbüttel HAB 198. 14. Hist. (130).

³³ KZ III 1758, HAB 218. 13. Quodl. (43); KZ III 1759, HAB T 946 4° Helmst. (29); KZ III 1760, HAB 198. Hist. 4° (6).

³⁴ KZ III 1761, HAB T 946 4° Helmst. (28).

³⁵ KZ III 1762, HAB 198. 13. Hist. (29).

czonej całkowitą klęską napastników i stratą siedemdziesięciu tysięcy ludzi, relacja całkowicie zmyślona. W rzeczywistości bowiem w 1594 r., w drodze na Węgry, przeszła przez południowo-wschodnie tereny Rzeczypospolitej orda krymska, czyniąc ogromne spustoszenia. Usiłowania zatrzymania jej przez hetmana w. koronnego Jana Zamoyskiego zakończyły się niepowodzeniem. Być może, na fali propagandy antytyreckiej wydarzenia te, nieprawdopodobnie zniekształcone, leżały u podłoża omawianej-tu relacji zmieniającej sukcesy Tatarów w klęskę wojsk tureckich i zwycięstwo sił polskich.

Fragmentarycznie poruszona była tematyka polska w dwóch wydanych przez Heußlera w 1595 i 1596 r. gazetach: *Neue Sybenbürgische Victoria...*³⁶ oraz *Vngerische, Böhemische, Sybenbürgische, Polnische, Persische, Tartarische vnd Türckische Handlungen...*³⁷ Obie te obszerne i bogato ilustrowane relacje (pierwsza z nich liczyła 24 karty i 11 drzeworytów, druga — 32 karty i 5 rycin w tekście) omawiają przede wszystkim sytuację wewnętrzną w Siedmiogrodzie, Mołdawii i na Wołoszczyźnie, zawierane przez te księstwa sojusze i prowadzone walki z Turcją i Tatarami, a zwłaszcza rolę odgrywaną w tych działaniach przez hospodara wołoskiego Michała Walecznego i księcia Siedmiogrodu Zygmunta Batorego. Wśród tych wiadomości znajdują się też liczne wzmianki o wyprawie mołdawskiej Zamoyskiego, osadzeniu przez niego na gospodarstwie mołdawskim Jeremiego Mohyły i zwycięskich bitwach stoczonych z Tatarami. Informacje te stanowią cenne przyczynki do mało jeszcze zbadanych stosunków Polski z Mołdawią i Wołoszczyzną w XVI w.

Odmienną tematykę pod koniec XVI w. poruszył jedynie wydany w Dreźnie przez Mateusza Stöckela *Bericht, Welcher gestalt ... Sigismundus der Dritte, König in Schweden vnd Polen ... dem Schwedischen Königreichs Vnterthanen ... bey jhren Priuilegien, Statuten vnd Recht zu schützen geschworen...*³⁸ Druk ten informował o koronacji w Uppsali Zygmunta III na króla Szwecji oraz o zaprzysiężeniu przez niego przywilejów stanowych i prymatu wyznania luterńskiego. Już jednak w 1599 r. riksdag pozbawił Zygmunta korony szwedzkiej, powierzając regencję ks. Karolowi Sudermańskiemu, przyszłemu królowi Karolowi IX. Postanowienia te zapoczątkowały wieloletnie walki między Polską i Szwecją, walki toczące się zarówno o tron szwedzki, jak i o Inflanty. Tym właśnie kwestiom poświęcone są głównie najwcześniejsze, znajdujące się w Wolfenbüttel, siedemnastowieczne dotyczące Polski gazety ulotne.

W roku 1601 Jakub Rhode wydaje w Gdańsku *Warhafftige Zeitung auß dem Königreich Poln, Tartarien, Moscow, Schweden, Lufflandt,*

³⁶ KZ III 1764, HAB 198. 14. Hist. (43).

³⁷ KZ III 1766, HAB 198. 14. Hist. (5).

³⁸ KZ III 1763, HAB 258. 3. Quodl. (7); Alv. Ld 56. (3).

*Germanien vnnnd Türckeyen...*³⁹, gazetę informującą m.in. o przygotowaniach Zygmunta III do wyprawy przeciw ks. Sudermańskiemu, o walkach w Inflantach i zajęciu przez Szwedów miasta Wenden. Aż trzy gazety z lat 1602—1603 wypełnione są relacjami o tragicznej sytuacji i głodzie panującym w Inflantach, a nawet o wypadkach kanibalizmu. Donoszą o tym dwie korespondencje zamieszczone w efemerydzie pt. *Erschreckliche vnd warhafftige Newe Zeitung, von dem erbärmlichen betrubten Zustande in Liffland...*⁴⁰ Na treść innej gazety, wydanej w Norymberdze przez Christopha Lechnera *Warhafftige, Gantz erschreckliche, betrubte ... nie erhörte Newe Zeitung von dem grossen Hunger so sich im 1602 Jar ... Im Lyffland zugetragen...*⁴¹, wskazuje dostatecznie wyraźnie dalszy fragment jej tytułu: „Wie die Eltern jhre Kinder, die Kinder jre Eltern, die Brüder jhre Schwestern, die Schwestern die Brüder, ein Freund den Andern, Die Diebe vnd Mörder auß dem Galgen vnd Rädern verzehret, vnd auffgefressen...”⁴² Podobny obraz przedstawia nieznan autor rymowanej relacji pt. *Warhafftige Newe Zeitung, Von dem jetzigen kleglichen zustande, jammer, Hungers noth vnd Krieg in Lieflland...*⁴³

W przeciwieństwie do licznych stosunkowo doniesień o cierpieniach nieszczęsnej ludności Inflant nie docierały do Wolfenbüttel niemal żadne Karola Chodkiewicza nad przeważającymi trzykrotnie siłami szwedzki-Pierwszą i jedyną informacją na ten temat była rymowana relacja pt. *Ein Neues Lied. Von Belegerung der Stadt Ryga, vnnnd Schlacht ... bey Kirchholm...*⁴⁴, opisująca zwycięstwo wojsk polskich pod dowództwem Karola Chodkiewicza nad przeważającymi trzykrotnie siłami szwedzkiemi pod Kircholmem 27 września 1605 r.

Z tego też 1605 r. pochodzi pierwsza w Herzog August Bibliothek gazeta ulotna związana z osobą Dymitra Samozwańca. Wydana w Wiedniu przez Wolfganga Halbmeistra *Gewiesse Zeitung vnd Schreiben Auß Cöln...*⁴⁵ przyniosła aż siedem korespondencji: z Gdańska, Antwerpii, Kolonii, Holandii, Rzymu, Wenecji i Konstantynopola. Znalazła się tu również wiadomość o zgromadzonej na granicach Rzeczypospolitej potężnej, sześćdziesiątosięciowej armii moskiewskiej oraz o wezwaniu przez cara Borysa Godunowa do wydania przez Polskę samozwańczego Dymitra.

³⁹ KZ III 1767, HAB T 268c 4° Helmst. (30).

⁴⁰ KZ III 1768, HAB Quodl. T 169. 14. (55). Inne wyd. zob. KZ I 282. Pierwsze wydanie tej gazety, dotychczas nie odnalezione, ukazało się w Gdańsku.

⁴¹ KZ III 1770, HAB 198. 14. Hist. (29).

⁴² „Rodzice zjadali swoje dzieci, dzieci — swoich rodziców, bracia — siostry, siostry — braci, jeden przyjaciel drugiego; pożerano morderców i złodziei zdjętych z szubienic i zabranych z miejsc kaźni”.

⁴³ KZ III 1769, HAB Quodl. H. 169. 14. (57).

⁴⁴ KZ III 1771, HAB T 934 8° Helmst. (2).

⁴⁵ KZ III 1772, HAB 198. 14. Hist. (128).

Afera Samozwańca wypełnia w przeważającej części dotyczącą Polski prasę ulotną z lat 1606 i 1607. O uroczystościach zaślubin *per procura* Dymitra z Maryną Mniszchówną informuje obszernie gazeta pt. *Außführliche vnd denckwürdige Relation, Deß Königlichen Beylagers ... Sigmundi III. ... wie auch der ... Großfürst Demetrius...*⁴⁶, podając też dokładny wykaz wspaniałych darów ofiarowanych przez wielkiego księcia oblubienicy. Inny opis tych uroczystości zamieszczony został w *Waare Zeitung ... Was der Moscowitter seiner Braut ... hat vervahren lassen*. Gazeta ta doczekała się dwóch wydań; jedno z nich ukazało się w Erfurcie u Johanna Becka, drugie — w Norymberdze u Johanna Lantzbergera⁴⁷.

Przebieg dramatycznych wydarzeń w Moskwie w 1606 r. opisał pozostający w służbie Dymitra Piotr Zelansky. Materiał ten ogłoszono pt. *Wahrhaftiger glaubwürdiger Bericht, Was bey vnd nach der Muscovitischen Bluthochzeit des Großfürsten Demetrij fürgelauffen...*⁴⁸ Autor rozpoczyna swoją relację od przybycia Maryny wraz z ojcem, wojewodą Jerzym Mniszchem, do Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, przechodząc następnie do szczegółowego omówienia zamieszek w stolicy, zakończonych zamordowaniem Dymitra oraz rzezią znajdujących się w Moskwie Polaków. Liczba zabitych — jak podaje — ze szczególnym okrucieństwem sięgała 1708⁴⁹. Relację kończy informacją o obwołaniu carem inspiratora i organizatora buntu ks. Wasyla Szujskiego.

Od treści wymienionych tu gazet, nie kwestionujących autentyczności Dymitra i nie podających w wątpliwość jego praw do tronu, wyraźnie odbiega efemeryda o antypolskim i antykatolickim nastawieniu: *Neue Zeitung Auß der Moscow, Von den wunderbaren Practicken der Jesuiten vnd ihrem auffgeworffenen vermeinten Groß fürsten Demetrio...*⁵⁰ Gazetę tę wypełnia relacja wojewody Iwangorodu o objęciu tronu moskiewskiego przez Dymitra (nazywanego przybłądą) przy poparciu króla polskiego, papieża i jezuitów oraz przy pomocy trzynastotysięcznej armii polskiej. W dalszych planach owego „przybłądy” leżało — jak czytamy — zniszczenie prawosławia i oddanie władzy w Wielkim Księstwie Moskiewskim w ręce jezuitów. Autor relacji opisuje też uroczystości zaślubin z Maryną Mniszchówną, a następnie rozruchy w Moskwie, zabicie Dymitra i zamordowanie przebywających w stolicy Wielkiego Księstwa Polaków. Liczba ofiar została tu wyolbrzymiona do pięciu tysięcy.

⁴⁶ KZ III 1774, HAB Yv 8° Helmst. (20).

⁴⁷ KZ III 1780, HAB 201. 19. Quodl. (14); KZ III 1781, HAB 201. Quodl. (11).

⁴⁸ KZ III 1784, HAB Alv. Ld 58 (6). Relacja ta ukazała się również pt. *Wahrhaftiger vnd glaubwürdiger Bericht, Von dem Moschowitischen Bluthochzeit...* KZ II 1598.

⁴⁹ W rzeczywistości liczba Polaków zabitych w czasie rozruchów w Moskwie wahała się w granicach 500.

⁵⁰ KZ III 1776, HAB 253. Quodl. (13).

Ta wyraźnie tendencyjna gazeta, wydrukowana bez wskazania adresu wydawniczego, pełna jest ewidentnych błędów, zniekształconych całkowicie nazwisk. Wojewoda sandomierski Mniszech nazywany jest Octroverskim, wysłannikiem króla Zygmunta III był rzekomo starosta Masurenski (?!), ks. Wasyl Szujski przedstawiony jest jako Wasyl Guska.

Razem z licznymi wiadomościami o sprawie Dymitra Samozwańca i Maryny Mniszchówny zamieszczane były w gazetach ulotnych doniesienia o przybyciu do Krakowa arcyksiężniczki Konstancji Habsburżanki i jej zaślubinach 11 listopada 1605 r. - z królem Zygmuntem III. Wyłącznie opisowi tych ceremonii poświęcony był wydany w Augsburgu przez Samuela Dilbauma druk pt. *Polnische Königliche Hochzeit ... Sigismundi deß dritten, Königs in Polen ... mit ... Constantia von Grätz...*⁵¹ Reportaże te nie odbiegały formą od innych wydawanych w podobnych okolicznościach nowin, podkreślały jednak niezwykle przepych, z jakim urządzone były uroczystości weselne.

O ile wydarzenia z okresu dymitriad znalazły obszerne odbicie w napływających do Wolfenbüttel gazetach, zabrakło tam jakichkolwiek wzmianek o Polsce w prasie ulotnej z lat następnych. Dopiero wydana przez Sigismunda Latomusa w 1612 r. *Relationis historicae, Oder Gantzer Verlauff vnnd Erzehlung so sich ... begeben ... in Polen vnd Muscaw...*⁵² przyniosła informację, bardzo zresztą ogólnikową, o toczącej się wojnie polsko-moskiewskiej. Efemeryda ta doniosła również o klęsce zadanej przez Tatarów dowodzonym przez Stefana Potockiego wojskom polskim pod Sasowym Rogiem w lipcu 1612 r.

Problem turecki i tatarski w gazetach ulotnych pierwszej połowy XVII w. pojawia się dość często, na ogół zresztą na marginesie innych, obszerniejszych korespondencji. I tak *Klägliche vnd trawrige Neue Zeitungen...*, wydane w Pradze w 1621 r.⁵³, zawierają wzmiankę o przygotowaniach Turcji do wojny z Rzeczpospolitą. (Warto tu niewątpliwie dodać, że w gazecie tej zamieszczona została wiadomość o zadeklarowaniu przez Gdańsk stałej pomocy finansowej dla walczących z Habsburgami Czechów.) Krótka notatka o napaści wojsk tureckich na Polskę i popełnianych przez nie gwałtach i łupiestwach znajduje się również w opublikowanych w następnym, 1622 r. przez Johanna Hoffera we Frankfurcie n. Menem nowinach pt. *Gründliche beschreibung was sich inner halben Monatsfrist ... würdiges zugetragen...*⁵⁴

W innym zupełnie, agresywnym tonie utrzymany był wydany także w 1622 r. druk pt. *Türckischer ergrimmtter Kayser, Oder Gründtlicher Bericht ... auß was ... vrsachen der Türckische Kayser ... in ... Polen*

⁵¹ KZ III 1777, HAB 218. 11. Quodl. (47).

⁵² KZ III 1785, HAB T 1166 4° Helmst. (3).

⁵³ KZ 1793, HAB 198. 14. Hist. (96).

⁵⁴ KZ 1794, HAB 198. 14. Hist. (92).

*eingefallen...*⁵⁵ Pozycja ta, o wyraźnie antypolskim nastawieniu, odpie-
ra i prostuje nieprawdziwe rzekomo wiadomości zamieszczone w nie
nazwanej „Papistische Zeitung”, informując jednocześnie o rzeczywi-
stych jakoby przyczynach wystąpienia Turcji przeciw Polsce. Powodem
tym miały być zamiary Rzeczypospolitej zagarnięcia Śląska, Czech i Mo-
raw, a następnie wspólnego z Cesarstwem i Hiszpanią uderzenia na kra-
je pozostające pod władzą sułtana. Plany te nie powiodły się, pisze autor
brozurki, na skutek straszliwej klęski wojsk polskich pod Cecorą.

W przeciwieństwie do zwięzłych, a także tendencyjnych wzmianek
o prowadzonych w latach dwudziestych XVII w. walkach Polski z Tur-
kami i Tatarami, stosunkowo obszernie relacjonowane były, w znajdu-
jących się w Herzog August Bibliothek gazetach, zmagania militarne ze
Szwecją. W wydany w 1622 r. w Wittenberdze przez Christiana Tha-
ma liczącym 44 karty druku pt. *Von Eröberung Der HauptStadt Rigá ...
Im abgelauffenen 1621. Jahre...*⁵⁶ zostały zamieszczone cztery listy przed-
stawiające szczegółowo przebieg oblężenia Rygi przez Szwedów. W liście
rady miejskiej do króla Zygmunta III znalazły się m.in. wyrazy żalu
z powodu braku pomocy ze strony Rzeczypospolitej, co — zdaniem raj-
ców — doprowadziło do poddania miasta nieprzyjacielowi.

O wznowieniu przez Szwedów w 1626 r. działań wojennych, o zaję-
ciu przez nich Gniewu i Braniewa oraz o proponowanych przez Polskę
warunkach traktatu pokojowego doniosła *Relation Vnd Warhafftiger
Bericht, Von Ihrer Königlichen Mayest. auß Schweden Vberzug nach
Preussen...*⁵⁷ O dalszych pertraktacjach pokojowych oraz o zwycięstwie
wojsk Gustawa Adolfa nad przeważającymi siłami polskimi pod Tcze-
wem 17—18 sierpnia 1627 r. informował *Warhaffter Bericht, Wie es
mit dem Treffen, zwischen Dem Pohlen vnd Schweden bey Dirschaw ...
hergangen...*⁵⁸

Dalsze akcje oddziałów szwedzkich w rejonie Gdańska wspomniane
zostały w wydanych w 1628 r. awizach (*Neue einkommende Avisen*⁵⁹),
obszerniejszą zaś relację o zajęciu przez wojska feldmarszałka Wrangla
Brodnicy przyniósł *Warhafftiger Bericht, Wie es mit Entsatz der Stadt
Straßburg ... zugetragen...*⁶⁰ I wreszcie w 1629 r. ukazał się komunikat
o zawarciu rozejmu przez Polskę i Szwecję. Temu wydarzeniu poświę-
cona była w całości gazeta pt. *Außführliche Friedens-Artickel Zwischen*

⁵⁵ KZ III 1795, HAB 198. 8. Hist. (9).

⁵⁶ KZ III 1797, HAB 46. 4. Pol. (24). Jest to drugie wydanie gazety, której pier-
wodruk ukazał się w Rydze. Zob. KZ III 1796.

⁵⁷ KZ III 1802, HAB Gs Kapsel 1 (45).

⁵⁸ KZ III 1803, HAB Go Kapsel 1 (7).

⁵⁹ KZ III 1804.

⁶⁰ KZ III 1806, HAB T 856 4° Helmst. (19).

*beyden großmächtigen Potentaten...*⁶¹, w której opublikowany został również tekst podpisanego układu.

Wszystkie wymienione tu materiały wydane były anonimowo. Dopiero w 1630 r. ukazała się gazeta zawierająca pełny adres wydawniczy: *Außführliches Schreiben, Des wahren verlauffs zwischen Königl. Mayest. aus Schweden, vnd dann des Käys. Mayest. ... Kriegs-Armee in Pommern...*⁶² Odbita w Gdańsku u Jerzego Rhetego, zawiera dwie datowane w Szczecinie korespondencje o potyczkach wojsk szwedzkich i cesarskich na Pomorzu w sierpniu 1630 r.

Po tej długiej serii pozycji o treści militarnej dopiero w 1633 r. pojawia się druk prasowy o innym charakterze: *Summarischer Bericht Von der ... Stadt Dantzick JubelFest, Welches ... bey Feyrung der ... Crönung ... Vladislai Quarti ... celebriret worden*⁶³ — relacja o uroczystościach urządzonych w Gdańsku z okazji koronacji króla Władysława IV.

Treść tej gazety stanowi jednak swojego rodzaju wyjątek. Następne bowiem publikacje prasowe ponownie wypełnione są wiadomościami z teatru wojny. Aż cztery efemerydy przyniosły informacje o zwycięstwie-wojsk polskich i kapitulacji armii moskiewskiej pod Smoleńskiem w lutym 1634 r. Doniesienia o pertraktacjach w sprawie kapitulacji i tekst zawartego układu znalazły się w druku pt. *Gründliche vnd Wahre Relation Auß Ihrer Königl. Mayst. zu Pohlen Feldtlager...*⁶⁴ Warunki kapitulacji wraz z wydanym przez Władysława IV z okazji pokonania przeciwnika uniwersałem zamieszczone zostały również w gazecie ulotnej pt. *Gründlicher Bericht Von dem ... Entsatz der Vestung Smolensko...*⁶⁵ Te same materiały informacyjne ogłoszone zostały pt. *Victoria Vnd glücklicher Verlauff... Kriegsexpéditionen wieder die Moscowiter bey Smolensko*⁶⁶. Ostatnia z czterech gazet, wydana przypuszczalnie w Gdańsku pt. *Offentliche Dancksagung der Christlichen Gemeine in Dantzick für den erhaltenen Friede in der Muscow...*⁶⁷, przynosi komunikat władz kościelnych w Gdańsku o wydarzeniach pod Smoleńskiem i zawarciu pokoju polanowskiego, nawołujący jednocześnie do odprawienia nabożeństw dziękczynnych.

W roku 1644 powraca na strony prasy ulotnej problem tatarski. *Warhafftige Relation von der Victoria ... bey ... Ochmatovo ... wider die Tartaren...*⁶⁸ poświęcona została w całości omówieniu zwycięstwa odniesio-

⁶¹ KZ III 1805, HAB 50. 9. Pol. (15); 173, 6. Quodl. (7).

⁶² KZ III 1807, HAB 219. 1. Quodl. (66).

⁶³ KZ III 1809, HAB 202. 63. Quodl. (38). Jest to przedruk gazety wydanej pod tym samym tytułem w Gdańsku przez Jerzego Rhetego. Zob. KZ I 405.

⁶⁴ KZ III 1810, HAB Go Mischbd. 2 (3). Inne wyd. KZ I 418.

⁶⁵ KZ III 1811, HAB Go Mischbd. 2 (1). Inne wyd. KZ I 419.

⁶⁶ KZ III 1819, HAB Mischbd. 2 (2).

⁶⁷ KZ III 1812, HAB 202. 63. Quodl. (39).

⁶⁸ KZ III 1814, HAB Go Kapsel 1 (20). Inne wyd. KZ I 464.

nego przez oddziały polskie pod dowództwem Stanisława Koniecpolskiego nad Tatarami krymskimi pod Ochmatowem 30 stycznia 1644 r. Znalazła się również w Wolfenbüttel obszerna relacja o zwycięstwie Polaków nad potężnymi siłami kozackimi i tatarskimi pod Beresteczkiem 28—30 czerwca 1651 r. Relacja ta, uzupełniona listą poległych w bitwie dowódców, ukazała się pt. *Warhafftige Relation Aus dem ... Pohlischen Feldläger, von der Victori gegen die Tartarn vnd Cossacken...*⁶⁹

Największy zespół wśród poloników prasowych w Herzog August Bibliothek stanowią gazety z burzliwych lat 1655—1660. Ogólna ich liczba wynosi 79, z czego jedynie 32 pozycje figurowały dotychczas w bibliografiach polskich; pozostałych 47 to materiały jeszcze nie znane. Znakomita większość tych druków ukazywała się anonimowo, bez wskazania adresu wydawniczego, a rzadko tylko spotykane w nich charakterystyczne dla poszczególnych oficyn elementy, jak inicjały, ozdobniki, winiety czy listewki, utrudniają w ogromnym stopniu ustalenie miejsca wydania i nazwiska drukarza. Lepsze, choć też ograniczone wyniki daje analiza treściowa, w wielu przypadkach bowiem pozwala stwierdzić, po której z walczących stron opowiadał się wydawca, z jakich źródeł czerpał informacje. Połączenie tych dwóch metod badawczych: typograficznej i treściowej pozwoliło w niektórych przypadkach stwierdzić, że niektóre z gazet ukazywały się w Gdańsku, głównym wówczas ośrodku informacyjno-propagandowym dworu polskiego, oraz w Elblągu, który od początków 1656 r. odgrywał ważną rolę w szwedzkiej akcji propagandowej. Na ogół jednak miejsce wydania ówczesnych efemeryd prasowych nie jest w obecnym stanie badań możliwe do ustalenia.

Zwraca uwagę, że gazet gdańskich, mimo że w latach „potopu” ukazywały się bardzo często, znalazło się w Wolfenbüttel stosunkowo niewiele. Skromnie także przedstawia się liczba druków elbląskich.

Niemal wszystkie publikacje prasowe z omawianego tu okresu, znajdujące się w Herzog August Bibliothek, wydawane były w języku niemieckim. Wyjątek stanowią trzy druki holenderskie⁷⁰ oraz jedyna gazeta w języku polskim — tłumaczenie wydawnictwa szwedzkiego, o którym będzie jeszcze mowa dalej.

Zasadniczą formą dziennikarską były zwięzłe, kilkunasto-, a nawet kilkuwierszowe doniesienia i komunikaty. Rzadziej pojawiają się obszerniejsze relacje, niekiedy w postaci listów zarówno anonimowych autorów, jak i mężów stanu, dygnitarzy świeckich i duchownych. Przykładowo wymienić można listy Stanisława Lubomirskiego, marszałka w. koronnego, i Stefana Czarnieckiego do królowej Ludwiki Marii.

Wśród gazet z 1655 r. na szczególną uwagę zasługują trzy druki in-

⁶⁹ KZ III 1818, HAB Go Kapsel 1 (8).

⁷⁰ Jeden z tych druków pt. *Copie van een Brieff uyt Pruyssen...* zawierał list-relację o prześladowaniu kościołów ewangelickich w Polsce (KZ III 1855, HAB Go Kapsel 1 (31)).

formacyjne wydane w kilkunastodniowych odstępach w sierpniu i wrześniu tegoż roku pt. *Post Zeitung aus Polen, wie auch von andern unterschiedlichen Orten mehr*⁷¹. Te niewielkiej objętości (od 2 do 4 kart) gazety nie posiadały ani numeracji, ani daty wydania, jednak identyczny tytuł, a nawet powtarzający się w nim błąd zecerski („*unterschiedlichen*” zamiast „*unterschiedlichen*”), ta sama czcionka oraz jednakowa tematyka wskazują wyraźnie, że należą do tego samego ciągu wydawniczego. Czy ciąg ten ograniczał się jedynie do trzech odnalezionych w Wolfenbüttel pozycji, czy też ukazywał się przez czas dłuższy — jeszcze nie wiadomo. Być może dalsze poszukiwania pozwolą odpowiedzieć na to pytanie, być może dostarczą więcej danych dla określenia miejsca wydania *Post Zeitung aus Polen*.

Zamieszczone w nich korespondencje pochodzą aż z jedenastu miejscowości: Warszawy, Wilna, Kowna, Rygi, Królewca, Gdańska, Szczecina, Stralsundu, Greifswaldu, Wismaru i Norrköping. Są to krótkie doniesienia o sytuacji militarnej i politycznej w Polsce, m.in. o kapitulacji Litwy, zajęciu Wilna przez wojska rosyjskie i masowej ucieczce jego mieszkańców do Prus⁷², o posuwaniu się armii szwedzkiej w głąb Rzeczypospolitej, o zajęciu Poznania przez wojska Wittenberga i nałożeniu na miasto wysokiej kontrybucji, a także o koncentracji między Łęczycą i Łowiczem sił wiernych Janowi Kazimierzowi oraz o werbowaniu na Śląsku posiłków cesarskich dla Polski.

Uwagi i wątpliwości dotyczące wydawania *Post Zeitungów* odnoszą się również do dwóch innych gazet, noszących tytuł *Extraordinari Zeitung auß Pohlen*⁷³. I w tym przypadku nie wiadomo, czy są to dwie efemerydy o takim samym tytule, czy też stanowią fragment dłuższego ciągu wydawniczego. Treścią wcześniejszej z tych gazet są trzy korespondencje z Warszawy, wysłane wkrótce po zajęciu miasta przez Szwedów. Autorzy tych listów informują obszernie o sytuacji w stolicy Polski, o panującym tam głodzie, o zniszczeniach i rabunkach popełnianych przez wroga. Druga — przynosi wiadomości o pomyślnym przebiegu pertraktacji szwedzko-brandenburskich, o zwycięskiej potyczce oddziałów Czarnieckiego z siłami Wittenberga pod Inowłodzem, o zakończonych niepowodzeniem próbach opanowania przez flotę szwedzką Pucka, o opowiedzeniu się Chmielnickiego po stronie Karola X Gustawa, wyjeździe króla Jana Kazimierza na Śląsk oraz o zwycięstwie Szwedów pod Żarnowem 16 września 1655 r.

⁷¹ KZ III 1825—1827, HAB Kapsel 3 (40, 35b, 35c).

⁷² W jednej z tych gazet aż trzy razy powtórzono wiadomość o kapitulacji Litwy: w korespondencji z Gdańska oraz w doniesieniach z Królewca i Wismaru (KZ III 1825, HAB Gs Kapsel 3 <40>). Dokładny opis zajęcia Wilna przez wojska rosyjskie zawiera anonimowy list zamieszczony w gazecie pt. *Copia Eines Schreibens aus Königsberg Wegen erobierung der Stadt Wilda ...* (KZ III 1822, HAB 67. 9. Pol. <22>).

⁷³ KZ III 1823, 1824, HAB Gs Kapsel 3 (16.3, 16.4).

Obszerniejsze, bardziej szczegółowe informacje o tej bitwie, a także o sukcesach wojsk szwedzkich w Małopolsce oraz o oblężeniu Krakowa zawiera przetłumaczona z wydania szwedzkiego *Relation Von dem jüngsten so seit jüngsten zwischen Jhr. Königl.-Maytt. zu Schweden und deß Königs in Pohlen Armee bey Czarnua fůrgangener rescontre...*⁷⁴

Odmiennej charakter mają dwie ostatnie gazety z 1655 r. Pierwsza z nich: *Relation Und Inhalt der Proposition, Welche ... der Polnischẽ Envoye ... abgeleget...*⁷⁵ donosi o przyjęciu przez Karola X Gustawa posła Jana Kazimierza Krzysztofa Przyjemskiego, który przedstawił królowi szwedzkiemu propozycje podjęcia pertraktacji pokojowych, propozycje, jak wiadomo, przez Szwedów odrzucone. Druga: *Specification, Vber Jh. CurFürstl. Durchl. zu Brandenburg ... Zusammenziehung derer Armeen...*⁷⁶ zawiera cenne dane o liczebności wojsk brandenburskich zgromadzonych w październiku 1655 r. w Prusach przed wymarszem przeciw Polsce i Litwie, jak również wiadomość o nałożeniu na ludność Prus Książęcych kontrybucji.

Rok 1656 przyniósł nasilenie walk i potyczek prowadzonych nie tylko przez wojska regularne i pospolite ruszenie, lecz także przez oddziały partyzanckie, których działalność ogarnęła swym zasięgiem niemal cały kraj. Jeden z takich oddziałów, dowodzony przez starostę babimojskiego Krzysztofa Żegockiego, zajął w początkach stycznia 1656 r. Wieluń, dopuszczając się okrucieństw nie tylko wobec tamtejszej załogi szwedzkiej, lecz także w stosunku do ludności niemieckiej i ewangelickiej. Przebieg tych wydarzeń przedstawia obrazowo wydana w Norymberdze przez Christopha Lochnera gazeta pt. *Gehlinger überfall, den die Polacken den Schwedischen erwiesen, in der Stadt Welun...*⁷⁷ Relację tę kończy informacja o ponownym zajęciu miasta przez Szwedów. Autor, tak szeroko rozpisujący się o gwałtach i grabieżach dokonanych przez Żegockiego, przemilczał jednak całkowicie fakt spalenia Wielunia przez żołnierzy szwedzkich i wymordowania pozostałych przy życiu polskich jego mieszkańców.

Tak tendencyjne i fałszywe przedstawianie wydarzeń w ówczesnych gazetach ulotnych nie było przypadkiem odosobnionym. Wydana również w początkach 1656 r. *Relation Auß Warschau...*⁷⁸ obok doniesień prawdziwych przyniosła nowiny całkowicie zmyślone. I tak, zawarta w niej korespondencja z Warszawy z dnia 4 lutego wypełniona była opisem odkrytego tam rzekomo spisku oficerów wojska kwarcianego na życie pułkownika Arciszewskiego. Przywódca spisku, Botkowski — jak czytamy — został ujęty i stracony, a ciało jego pochowano w podsto-

⁷⁴ KZ III 1831, HAB Gs Kapsel 3 (16.2).

⁷⁵ KZ III 1829, HAB Go Kapsel 8 (17); Gb 357 (29). Inne wyd. KZ I 519, 520.

⁷⁶ KZ III 1832, HAB 67. 9. Pol. (21).

⁷⁷ KZ III 1848, HAB 67. 9. Pol. (70).

⁷⁸ KZ III 1859, HAB Gs Kapsel 3 (16.1).

łecznym Skaryszewie. O wydarzeniu tym nie wspomina żaden z przekazów historycznych. Warszawa znajdowała się zresztą wówczas już od sześciu miesięcy w rękach Szwedów i żadne jednostki polskie w stolicy nie stacjonowały.

Nieprawdziwe wiadomości znalazły się również w drugim zamieszczonym w tej gazecie doniesieniu — liście datowanym 24 stycznia z Torunia. Obok zgodnych z faktami, chociaż już zdezaktualizowanych, informacji o przejściu hetmanów Stanisława Lanckorońskiego i Stanisława Potockiego na stronę Karola X Gustawa oraz podanej w niezbyt jasnej formie wiadomości o podjętej przez nich później akcji antyszwedzkiej (mowa tu zapewne o konfederacji tyszowieckiej) zawarta została zmyślna wzmianka o śmiertelnej ranie odniesionej w walkach pod Krakowem przez Jana Kazimierza oraz o wzięciu przez Szwedów do niewoli marszałka w. koronnego Jerzego Lubomirskiego. Przekazując te pogłoski, autor listu odnosi się do nich jednak z dużą dozą nieufności, pisząc: „Eß lauffen an hiesigen Orthen die Zeitungen so vermischet und wunderlich, daß wer einem jeden ohne unterschied glauben wollte, sich mehr betrogen befinden würde”.

Wiele miejsca wśród znajdujących się w Wolfenbüttel poloników prasowych z 1656 r. zajmują opisy kampanii zimowo-wiosennej. Jedną z pierwszych wiadomości o toczących się wówczas walkach przyniosła *Relation Von deß Obristen Leutenand Aschenberg mit einigen Polnischen Völckern gehaltenen Rescontre...*⁷⁹ — raport dowódcy rajtarów szwedzkich ppłka Rutgera von Aschenberga o potyczce z siłami polskimi pod Zakrzewem, nieopodal Radomia, 12 lutego 1656 r.

Szersze odbicie w prasie ulotnej znalazła bitwa pod Gołębiem (nazywana w gazetach niemieckich i szwedzkich bitwą pod Włostowicami) 18 lutego 1656 r. O starciu tym, w którym król Karol X Gustaw pokonał oddziały Czarnieckiego, donosi w sposób tendencyjny, przejawiając zwycięstwo Szwedów, m.in. gazeta pt. *Außführliche Relation, Was bey der gehabtten Schlacht und Victoria bey Wlostowicz ... vorgefallen...*⁸⁰ Materiał ten ukazał się również, z nieznacznymi skrótami, pt. *Relatia victoriey krola ... szwedzkiego nad Czarneckim pod VVlostovvyczami...*⁸¹ Jest to jedyny odnaleziony dotychczas szwedzki druk informacyjny w języku polskim, wydany, rzecz oczywista, w celach propagandowych. Wątpliwe zresztą, czy zamierzone efekty zostały osiągnięte. Nie mogły przecież budzić zaufania fatalny, miejscami mało zrozumiały język ani też zbyt rażące zniekształcenia faktów.

Liczne nowiny o prowadzonej wojnie, nowiny pochodzące z najbardziej miarodajnych źródeł, przynosi znajdująca się w Wolfenbüttel ga-

⁷⁹ KZ III 1861, HAB Gs Kapsel 1 (28).

⁸⁰ KZ III 1835, HAB Gs Kapsel 3 (33).

⁸¹ KZ III 1858, HAB Gs Kapsel 9 (35).

zeta pt. *Fernere Fortsetzung Der ... Glaubwürdigen Beschreibung, Was sich ... zwischen beyden ... Kriegsvölkern hat zugetragen...*⁸² Zamieszczonych w niej zostały wspomniane już listy marszałka w. koronnego Jerzego Lubomirskiego i Stefana Czarnieckiego do królowej Ludwiki Marii i prymasa Andrzeja Leszczyńskiego. Treścią tych pism były szczegółowe informacje o sytuacji wojennej na linii Sanu: o opuszczeniu Jarosławia przez Karola X Gustawa i zajęciu miasta przez oddziały polskie, o marszu armii szwedzkiej w kierunku Sandomierza, nękających działaniach Czarnieckiego, ciężkich stratach Szwedów w potyczce pod Rudnikami, wreszcie o bitwie pod Warką 7 kwietnia 1656 r. Wspomnieć również należy o dołączonym do tych relacji liście chana krymskiego Mehmeda IV Gireja do Jana Kazimierza, informującym króla o wysłaniu posiłków wojskowych do Polski oraz o prowadzonych z Kozakami pertraktacjach w sprawie udzielenia przez nich pomocy Rzeczypospolitej.

Do wydarzeń tych nawiązuje *Glaubwürdiger Bericht Was massen die Stadt Sandomiers Durch die Jesuiter Practiquen in der Pohlen Hände ... wieder kommen ... worden*⁸³. W datowanej z Warszawy relacji omówione są m.in. walki w widłach Wisły i Sanu, usiłowania Szwedów wydobyć się z okrążenia, a przede wszystkim oswoobodzenie przez oddziały polskie Sandomierza i wysadzenie w powietrze tamtejszego zamku przez wycofującą się załogę szwedzką. *Glaubwürdiger Bericht*, jak zresztą wskazuje już sam tytuł, ma wyraźny charakter antyjezuicki. Pomocy członków zakonu przypisuje autor relacji opanowanie Sandomierza przez Polaków, zarzuca też jezuitom kierowanie akcją antyszwedzką. Ale, stwierdza dalej z satysfakcją, zostali oni za swe czyny ukarani: w ruinach zamku sandomierskiego zginąć miało tysiąc Polaków, a wśród nich wielu jezuitów. Gazetę kończy notatka o bitwie pod Warką.

Bitwie tej poświęcony jest szwedzki również druk pt. *Rencontre So deß Herrn Margrafen Hn. Friedrich von Baden Durlach... mit einigen Pohlnischen Generalen zwischen Warka und Czyrsko ... gehalten...*⁸⁴ Wypełnia go w całości list-relacja uczestnika potyczki, wysłany z Warszawy 11 kwietnia, a więc niemal bezpośrednio po opisywanych wydarzeniach. Przedstawiając dokładnie przebieg bitwy, w której siły polskie odniosły przygniatające zwycięstwo, autor usiłuje usprawiedliwić klęskę oddziałów dowodzonych przez margrabiego v. Baden-Durlach. Tłumaczy więc przegraną niedoświadczeniem i zmęczeniem Szwedów, a także ogromną dysproporcją sił: dwunastokrotną przewagą liczebną żołnierzy Czarnieckiego. W rzeczywistości sytuacja przedstawiała się ina-

⁸² KZ III 1846, HAB Gs Kapsel 10 (5).

⁸³ KZ III 1849, HAB Gs Kapsel 3 (19). Inne wyd. KZ I 582.

⁸⁴ KZ III 1863, HAB Gs Kapsel 3 (20). Inne wyd. KZ III 1864, HAB Gs Kapsel 3 (21).

czej. Na polu walki starło się 3500 rajtarów szwedzkich (z których ocalało zaledwie 700) z niespełną dziesięcioletnią jazdą polską.

Najobszerniej w polonikach prasowych z 1656 r. potraktowane zostały prowadzone latem tego roku walki o Warszawę. Informuje o tym m.in. wydany przypuszczalnie przez Achacego Korella w Elblągu *Gründlicher Warhafftiger Bericht, Dessen, was jungsthin in Lieffland und Preussen sich merckliches begeben*⁸⁵. Wśród dziesięciu korespondencji z Prus Królewskich i Książęcych oraz z Inflant znalazł się list z Królewca o opuszczeniu przez Szwedów stolicy Rzeczypospolitej. Autor tej korespondencji, polemizując, a raczej poddając krytyce gazety gdańskie, zarzuca im rozpowszechnianie powtarzanych w sposób wręcz maniakalny kłamstw, przypomina, że nazwały one czynem heroicznym zdobycie przez pospolite ruszenie Warszawy, która przecież jest — jak pisze — już tylko nic nie znaczącym miasteczkiem, otoczonym cienkimi i źle utrzymanymi murami⁸⁶.

Przytoczona tu wypowiedź jest jednym tylko z często powtarzających się wówczas wzajemnych napaści nowiniarzy gdańskich i elbląskich. Przykładem wojny prasowej, a jednocześnie dowodem braku zaufania do ogłaszanych w prasie informacji jest zamieszczone w gazecie pt. *Gründlicher und Warhafftiger Bericht, Was jüngsthin in Pohlen, Lieffland und Preussen sich merckliches zugetragen*⁸⁷ doniesienie z Torunia. Czytamy w nim, że pomocnika aptekarskiego, który rozgłaszał wiadomości o wzięciu do niewoli króla Jana Kazimierza, posadzono na ośle i obwożono po mieście z umieszczonym na piersiach napisem „Nova”, na plecach zaś — „Newe Zeitung”. Zamierzano dopisać jeszcze do tych słów „Danziger Zeitungen”, ale z zamiaru tego ostatecznie zrezygnowano. Kara ta, kończy korespondent, miała być przestrożą dla wszystkich kolporterów fałszywych nowin.

Nie pozbawione rażących zniekształceń były również gazety ulotne informujące o drugiej bitwie o Warszawę (28—30 lipca 1656 r.), zakończonej zwycięstwem połączonych wojsk szwedzkich i brandenburskich i ponownym zajęciem opuszczonej przed miesiącem przez Szwedów stolicy. Bitwa ta została wielokrotnie omówiona przez wiele ówczesnych gazet. Siedem takich wydawnictw znajduje się w Wolfenbüttel, w tym trzy pozycje dotychczas nie znane. Dwie z nich, wydane w Elblągu przez Achacego Korella, relacjonują przebieg bitwy, przedstawiając w

⁸⁵ KZ III 1851, HAB Gs Kapsel 3 (37).

⁸⁶ Warszawa była wówczas miastem silnie ufortyfikowanym i obsadzonym przez wyborowe oddziały piechoty szwedzkiej. Dowódca garnizonu marszałek Wittemberg dysponował też silną artylerią i znaczną ilością amunicji. Skapitulował, oddając się w niewolę, dopiero po długotrwałej zacieklej obronie, nie mogąc już opierać się atakom sił polskich.

⁸⁷ KZ III 1850, HAB Gs Kapsel 3 (36). Inne wyd. KZ I 591.

sposób rażąco stronniczy zarówno liczebność, jak i straty wojsk polsko-litewskich i szwedzko-brandenburskich.

Taką właśnie tendencyjną ocenę stosunku sił zawiera m.in. druk pt. *Ausführliche Relation, Welchermassen Ihre Königl. Majest. zu Schweden ... Wider ... Polnische und Littauische Armeen ... eine treffliche Victorie erhalten haben...*⁸⁸ Według tej relacji Polacy byli aż pięciokrotnie silniejsi od Szwedów i Brandenburczyków, zaś straty polskie sięgały 4000 zabitych, podczas gdy zwycięzcy pozostawili na polu bitwy jedynie 600—700 żołnierzy. W istocie armia polsko-litewska wraz z oddziałami tatarskimi liczyła ok. 30—40 000, wojska zaś szwedzko-brandenburska ca 23 000 ludzi. Straty po stronie polskiej nie przekroczyły 2000, zaś po stronie przeciwnej ok. jednego tysiąca poległych.

W tym samym tonie utrzymana jest gazeta pt. *Copeyen zweyer Schreiben auß Thorn...*⁸⁹, rozgłaszająca tryumfalnie sukces króla Karola X Gustawa i elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma. W jednej z zamieszczonych w niej korespondencji liczba strat polskich urosła aż do 6000, podczas gdy Szwedzi i Brandenburczycy stracili rzekomo tylko stu zabitych.

Wspomnieć jeszcze należy o wydanej przez nieustalonego drukarza gazecie pt. *Außführliche Relation, von Dantzig, welcher massen das harte Treffen ist zugetragen zwischen Seine Königl. Mayest. von Pohlen, und Seine Königl. Mayest. von Schweden...*⁹⁰ Zamieszczone w niej doniesienia o omawianej tu bitwie, pochodzące z Elbląga i Królewca, nie różnią się naświetleniem wydarzeń od scharakteryzowanych poprzednio gazet elbląskich.

Bitwa pod Warszawą była ostatnim znaczącym i spektakularnym sukcesem wojsk szwedzkich i brandenburskich w 1656 r. W następnych miesiącach sytuacja militarna uległa zasadniczej zmianie. Nasiliły się działania wojsk polsko-litewskich, wzrosła akcja oddziałów partyzanckich, wzmógł się opór przeciw napastnikom nie tylko w Koronie i na Litwie, ale także i w Prusach Książęcych. Zmienił się też charakter napływających do Wolfenbüttel drukowanych nowin. O ile dotychczas docierała tu głównie prasa ulotna z wrogich Polsce źródeł, przede wszystkim z pozostającego w rękach Szwedów Elbląga, o tyle obecnie pojawiają się coraz częściej gazety wydawane przez Dawida Fryderyka Rhelego w wiernym Rzeczypospolitej Gdańsku. Wśród druków tych wymienić należy *Außführliche Relation aus Frawenburg, Von der Victoriae, Welche ... Gener. Gonsewski ... zu Prostke ... Erhalten*⁹¹. Zamieszczone w tej gazecie korespondencje obszernie relacjonują zwycięstwo oddziałów litewskich i tatarskich nad siłami szwedzkimi i brandenburskimi

⁸⁸ KZ III 1836, HAB 67. 9. Pol. (76). Inne wyd. KZ I 531, 532.

⁸⁹ KZ III 1854, HAB 67. 9. Pol. (45).

⁹⁰ KZ III 1834, HAB 67. 9. Pol. (72).

⁹¹ KZ III 1833, HAB Gs Kapsel 9 (31).

pod Prostkami 8 października 1656 r.⁹² Inne doniesienia informują o sukcesach wojsk Jana Kazimierza, o nastrojach antyszwedzkich wśród oficerów brandenburskich, a także o opanowaniu pod Puckiem statku szwedzkiego wywożącego z Pilawy zagrabione w Polsce skarby.

Na treść kolejnej publikacji Rhetego wskazuje w dostatecznej mierze jej tytuł: *Ausführlicher Bericht Wie Ihre Königliche Majest. zu Pohlen ... die Stadt Konitz und Kalisch durch Accord eröbert...*⁹³ Wiadomości o kapitulacji Chojnic i Kalisza przekazane były w korespondencjach z Tucholi i z obozu pod Kaliszem.

Znalazła się też w Herzog August Bibliothek szeroko rozpowszechniana relacja o opanowaniu przez gdańszczan dwóch okrętów szwedzkich i wzięciu do niewoli feldmarszałka Jana Krzysztofa Königsmarcka. Wiadomość ta ukazała się pt. *Extract-Schreibens Von dem See-Gefecht ... zwischen General Graf Konigsmarck Und Hiesieger Soldatesca Auff der Dantziger Rhede*⁹⁴.

I jeszcze jedna, ostatnia już gazeta ulotna z 1656 r., druk zasługująca na szczególną uwagę, podaje bowiem nieznane fakty ilustrujące nastroje ludności na Warmii. Mowa tu o publikacji pt. *Warhafftiger Bericht, Dessen, Was Jüngsthin in Preussen und in den benachbarten Orten sich wissenwürdiges begeben*⁹⁵. Jak donosi autor zamieszczonej w tej gazecie korespondencji z Królewca, na Warmii, został wykryty spisek antyszwedzki, na którego czele stali wyżsi duchowni i jezuici z Braniewa. Wykryte też zostały składy prochu i amunicji. Spiskowcy, działający rzekomo w porozumieniu z Polską, mieli na celu opanowanie garnizonów w większych miastach Warmii i oddanie ich nie nazwanemu przez korespondenta nieprzyjacielowi.

Położenie Polski skomplikowało się z początkiem 1657 r., kiedy na jej tereny wkroczyła armia siedmiogrodzka. Od tego czasu gazety ulotne wypełnione były w równej mierze informacjami o walkach z siłami szwedzkimi i brandenburskimi, jak i z wojskami Rakoczego. Wiadomość o nowym najeździe przyniosło już pierwsze *polonicum* prasowe z tego roku, które dotarło do Wolfenbüttel — *Universal So Der Fürst in Siebenbürgen ... an die Stände in Pohlen ergehen lassen...*⁹⁶ Obok proklamacji księcia Siedmiogrodu do mieszkańców Rzeczypospolitej w gazecie tej znalazły się korespondencje z Krakowa i Wrocławia o marszu Rakoczego w kierunku Lwowa oraz o wycofywaniu oddziałów Lubomirskiego spod zajętego przez Szwedów Krakowa.

⁹² O zwycięstwie pod Prostkami doniosła także wydana w Amsterdamie, a znajdująca w Herzog August Bibliothek gazeta pt. *Cort verhael hoe dat de Littausche, ende Tartarisse Volckeren het leger...* (KZ III 1856, HAB 67. 9. Pol. <48>).

⁹³ KZ III 1848, HAB Gs Kapsel 9 (30).

⁹⁴ KZ III 1845, HAB Gs Kapsel 3 (23).

⁹⁵ KZ III 1866, Go Kapsel 3 (38).

⁹⁶ KZ III 1852, HAB 67. 9. Pol. (11).

Tej samej tematyce poświęcone są druki informacyjne wydane w 1657 r. w Gdańsku. *Relation auß Vnterschiedenen Orten...*⁹⁷ zawiadamia o klęsce generała Roberta Douglasa w starciu z Czarnieckim pod Toruniem, rozbiciu wojsk Rakoczego i wpłynięciu do Gdańska duńskich i holenderskich skutk ze zbożem, a jednocześnie prostuje rozpowszechniane pogłoski o wtargnięciu Kozaków do Wilna.

Wiadomości o nieudanych próbach Szwedów przerwania tamy na Wiśle i zatopienia Żuław, o zwycięskich potyczkach gdańszczan z nieprzyjacielem pod Puckiem, o rozbiciu wojsk siedmiogrodzkich nad Sa-nem, a także o sukcesach Gosiewskiego w Inflantach zawiera *Ordinar-Zeitung Aus unterschiedlichen Orten...*⁹⁸ I ostatnia wreszcie z wydanych w lutym i marcu gazet — *Gründlicher Nachricht Was neulicher Zeit In Polen, Preussen und Littawen ... vorgelauffen ist*⁹⁹ przynosi informacje o akcji mediacyjnej pomiędzy Janem Kazimierzem i Karolem X Gustawem prowadzonej przez posła francuskiego de Lumbres'a oraz o pertraktacjach pokojowych polsko-rosyjskich. Ta sama gazeta zwraca uwagę na szerzone przez prasę ulotną kłamliwe nowiny.

Dalsze doniesienia o walkach ze Szwedami, a zwłaszcza o zakończonym klęską wypadzie gdańszczan w maju 1657 r. przeciw szwedzkiej załodze twierdzy Głowa, podaje *Nachricht, Welcher gestalt die Dantziger... die Schantze zum Häupt... angegriffen...*¹⁰⁰ Pochodzenie tej gazety nie jest jasne. Przypuszczalnie ukazała się w Elblągu. Z pewnością natomiast stwierdzić można, że dwa inne *polonica* prasowe z 1657 r. znajdujące się w Herzog August Bibliothek wydane były w Gdańsku przez Dawida Fryderyka Rhetego. Pierwsze z nich — *Relation Von unterschiedlichen Orten Aus Pohlen und Preussen...*¹⁰¹ przynosi aż dwanaście zwiezłych korespondencji zarówno z Polski (w tym cztery z dworu królewskiego w Dankowie), jak i zza granicy — Opola, Kopenhagi i Królewca. Do najważniejszych zawartych w nich wzmianek należy wiadomość o posiłkach cesarskich dla Rzeczypospolitej, wycofywaniu się wojsk Rakoczego z Polski, zwycięskich starciach ze Szwedami na Pomorzu oraz o chorobie Bohdana Chmielnickiego i przekazaniu przez niego buławy hetmańskiej synowi, Jerzemu. Druga ze wspomnianych gazet, wydana w sierpniu *Glaubhaffte Continuation, des glücklich Getroffenen Vertrags zwischen Jhr. Kön. Maj. zu Pohlen, und dem ... Ragotzi...*¹⁰², informuje o kapitulacji wojsk siedmiogrodzkich, sytuacji w rejonie Krakowa i Poznania oraz o przybyciu pod zajęty jeszcze przez Szwedów Kraków partyzantki góralskiej.

⁹⁷ KZ III 1879, HAB 67. 9. Pol. (13).

⁹⁸ KZ III 1878, HAB 67. 9. Pol. (31).

⁹⁹ KZ III 1875, HAB 67. 9. Pol. (10). Inne wyd. KZ I 706.

¹⁰⁰ KZ III 1877, HAB 67. 9. Pol. (8); Gs Kapsel 3 (39₂).

¹⁰¹ KZ III 1880, HAB Gs Kapsel 2 (25).

¹⁰² KZ III 1874, HAB Go Kapsel 1 (24). Inne wyd. KZ I 695.

Wśród gazet ulotnych z 1658 r. znalazły się w Wolfenbüttel jedynie dwie, nie znane dotychczas, efemerydy dotyczące (fragmentarycznie) spraw polskich. *Warhaffter Bericht, Wie nach angefangenen Krieg Wider ... Polen Von Jhrer Königl. Mayest. in Schweden Bey der Ottomanischer Porta ... angesucht worden*¹⁰³ informuje o przekazanej sułtanowi przez króla Karola X Gustawa propozycji zawarcia turecko-szwedzkiego traktatu przeciw państwom katolickim. Drugi z tych druków, wydany w języku holenderskim pt. *Waerachtig verhael van het gene gepasseartis in het eyjant Alsen...*¹⁰⁴, wspomina m.in. o udziale oddziałów polskich w zdobyciu wyspy Alsen w grudniu 1658 r. O walkach w Danii donosi również *Copia Schreibens ... aus der Aliirten Feldlager bey Friedrichsödde...*¹⁰⁵, zamieszczając drobną notatkę o uczestnictwie oddziałów polskich pod dowództwem Stefana Czarnieckiego w ataku na wyspę Fionię.

Gazety z 1659 r. informowały przede wszystkim o toczących się ze zmiennym szczęściem walkach na Pomorzu. *Ausführliche Relation wie die Allirten Völcker ... Lipstadt ... wieder befreyet...*¹⁰⁶ przedstawia kapitulację szwedzkiej załogi Miłakowa, zaś o zdobyciu niemal jednocześnie przez Szwedów Tczewa donosi *Extract Schreibens Eines Königl. Schwedischen Officirers...*¹⁰⁷ W gazecie tej znalazły się również korespondencje o potyczce Szwedów z gdańszczanami pod Pruszczem oraz o walkach prowadzonych przez gen. Douglasa w Kurlandii. Obszerniej te potyczki i starcia opisuje *Continuation Der glücklichen Actionen ... in ... Churland wieder die Schweden...*¹⁰⁸ Efemerydę tę wypełniły niemal w całości wiadomości o zajęciu przez oddziały litewskie Kuldyngi oraz wykaz wziętych do niewoli jeńców.

Wojna polsko-szwedzka zakończyła się w 1660 r. zawarciem w Oliwie traktatu pokojowego. Relacja o uroczystościach podpisania tego dokumentu, a także omówienie jego treści ogłoszone zostały pt. *Extract Aus dem Polnischen Instrumento Pacis...*¹⁰⁹

Pozostałe trzy druki prasowe z 1660 r. dotyczyły już wyłącznie wojny polsko-rosyjskiej. O zwycięstwie oddziałów polsko-litewskich, dowodzonych przez Czarnieckiego i Sapiechę, nad armią rosyjską pod Połonką i Lachowiczami doniosła gazeta pt. *Extract Zweyer Brieffe ... Aus Rigga ... und ... Aus Dantzig...*¹¹⁰, o zwycięstwie pod Cudnowem — *Extract*

¹⁰³ KZ III 1855, HAB Gs Kapsel 3 (6).

¹⁰⁴ KZ III 1884, HAB 67. 9. Pol. (62).

¹⁰⁵ KZ III 1892, HAB 67. 9. Pol. (63).

¹⁰⁶ KZ III 1887, HAB. Inne wyd. KZ I 791.

¹⁰⁷ KZ III 1894, HAB Go Kapsel 3 (4). Inne wyd. KZ I 804.

¹⁰⁸ KZ III 1895, HAB Gs Kapsel 3 (3). Inne wyd. KZ I 846.

¹⁰⁹ KZ III 1897, HAB 456 4° Helmst. (42).

¹¹⁰ KZ III 1899, HAB 152 1. Quodl. (13).

eines ... Schreibens ... auß Cracaw...¹¹¹ Przebieg tej bitwy oraz tekst podpisanego przez Rosjan w wyniku poniesionej klęski aktu kapitulacji zostały przedstawione w relacji pt. *Glaubwürdige Relation, Von der ... Victoria, Welche ... Königliche Maytt. zu Pohlen ... In der Ukraina erhalten...*¹¹²

Cenną bardzo pozycję stanowią wydane we Wrocławiu przez Gotfryda Jonischa trzy gazety wypełnione w całości relacjami z posiedzeń sejmowych 1667 r.¹¹³ Tego rodzaju dokładne sprawozdania ukazywały się w prasie ulotnej niezmiernie rzadko. Informacje o obradach sejmu ograniczały się na ogół do zwięzłych jedynie notatek, dotyczących pojedynczych tylko, wybranych problemów.

O toczących się w latach siedemdziesiątych XVII w. walkach z Turkami i Tatarami docierały do Wolfenbüttel nieliczne tylko doniesienia prasowe. Najobszerniejszą informację z tego zakresu stanowi *Umbständliche Beschreibung Der Belagerung der Stadt Reussisch-Lemberg*¹¹⁴ — relacja o oblężeniu w 1672 r. Lwowa przez potężne armie turecką i tatarską i o oswobodzeniu miasta. Gazeta ta obok diariusza wydarzeń zawiera też wykaz sił nieprzyjacielskich, zwraca uwagę na tragiczne położenie mieszkańców Lwowa, pozbawionych wody i opieki lekarskiej.

Drobne wzmianki o zagrożeniu tureckim i tatarskim znaleźć można także w prasie ulotnej z 1676 r. O napaści na Polskę Tatarów i wzięciu przez nich licznego jasyru donosi m.in. *Abschriefft Eines Kaiserl. Hand-brieffes An ... den Hertzogen zu Lothringen...*¹¹⁵ O przygotowaniach do wojny z Turcją oraz o zamiarach wysłania legacji do Rzymu w sprawie pomocy finansowej na ten cel informują: *Beyder Königreichs Polen und Schweden mächtige Kriegs-Zurüstungen...*¹¹⁶ oraz wydany w Wiedniu przez Mateusza Cosmoreviusa *Extract-Schreiben Auß Coppenhagen ... ein anders auß Dantzig...*¹¹⁷ Głównym jednak przedmiotem zainteresowań nowinarzy z 1676 r. były obrady sejmu koronacyjnego oraz uroczystości koronacyjne Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery. O obradach sejmowych wspominają marginesowo wszystkie trzy wymienione wyżej druki, ceremoniom koronacyjnym w Krakowie poświęcona jest natomiast w całości gazeta pt. *Der prächtige Einzug Ihrer Königl. Ma-*

¹¹¹ KZ III 1898, HAB Gs Kapsel 2 (47). Inne wyd. KZ I 839, 840.

¹¹² KZ III 1900, HAB Gs Kapsel 2 (48).

¹¹³ Dotychczas znana była tylko pierwsza z tych gazet: *Außführliche Relation, Was auff dem Polnischen Reichs-Tage zu Warschau ... dieses 1667. Jahres ... vorgelauffen* (KZ II 873, HAB T 1166 4° Helmst. (2)). W Herzog August Bibliothek odnalazłem dwa dalsze sprawozdania: *Fernere Continuation...* (KZ III 1903, HAB T. 1166 4° Helmst. (3)). oraz *Endeliche Continuation...* (KZ III 1902, HAB T 1166 4° Helmst. (4)).

¹¹⁴ KZ III 1905, HAB Quodl. N 205 (20a). Inne wyd. KZ II 904.

¹¹⁵ KZ III 1907, HAB Quodl. N 182 (46).

¹¹⁶ KZ III 1908, HAB Quodl. N 182 (27).

¹¹⁷ KZ III 1910, HAB Quodl. N 182 (26d).

jest. *Von Pohlen in Crackau...*¹¹⁸, a także wydany w Norymberdze przez Wolfa Eberharda Felseckera wielkoformatowy jednostronny druk pt. *Die Königliche Krönungen...*¹¹⁹, zawierający opis koronacji Jana III i króla Szwecji Karola XI. Wydawnictwo to ozdobione jest podobiznami obu monarchów. Dodać tu należy, że w styczniu tegoż 1676 roku ukazała się też *Copia Von Jhre Königl. Mayest. zu Polen Universal-Schreiben...*¹²⁰, zawierająca m.in. wiadomość o wydaniu w listopadzie poprzedniego roku przez Jana III uniwersału ustalającego termin sejmiku koronacyjnego.

Szczególnie wielką liczbą gazet ulotnych zaznaczył się rok 1683, a w znacznym stopniu także i 1684. Ten stan rzeczy spowodowany został przede wszystkim dużym zainteresowaniem, jakie budziły w Europie oblężenie Wiednia, odsiecz wojsk sprzymierzonych pod dowództwem Jana III Sobieskiego i oswobodzenie stolicy Austrii, pościg za cofającą się armią turecką, wreszcie walki z Turkami i Tatarami na Węgrzech, Ukrainie i w Mołdawii.

Wiele z tych druków dotarło do Wolfenbüttel. Są to przeważnie materiały uwzględnione już w bibliografiach polskich, bądź też nie znane dotychczas wydania zarejestrowanych już pozycji. Do obszernego wykazu efemeryd prasowych z lat 1683—1684 dodać jednak należy trzy przechowywane w Herzog August Bibliothek tytuły. Dwa z nich, a mianowicie wydana w Ratzbonie przez Augusta Hanckwitzta relacja Johanna Ferdynanda Fischera pt. *Diarium, Oder Weitläuffig und gründliche Beschreibung, von der ... ResidentzStadt Wien...*¹²¹ oraz opublikowany w Hanowerze druk pt. *Diarium oder Tag-Verzeichnuß Alles dessen Was sich in der grausahmen Türckischen Belagerung der ... Residentz-Stadt Wien ... zugetragen...*¹²², szczegółowo omawiają oblężenie Wiednia i oswobodzenie miasta przez wojska sojusznicze. Trzecia ze wspomnianych gazet, wydana w Strasburgu przez Friedricha Wilhelma Schmucka pt. *Eigentlicher Bericht Der ... Belagerung und ... Eroberung der ... Haupt-Stadt Gran...*¹²³, przynosi cztery doniesienia o zdobyciu Ostrzyhomia, zawierające liczne wzmianki o udziale w walkach oddziałów polskich.

Liczba nieznanymi poloników prasowych opublikowanych po roku 1684 przedstawia się w Herzog August Bibliothek dość skromnie. Ory-

¹¹⁸ KZ III 1912 Quodl. N 182 (38). Informacje o uroczystościach koronacyjnych znaleźć można również w gazecie ulotnej pt. *Die... von den Frantzosen Verlohrne ... Haupt-Stadt Messina, Neben Verlauf der Königl. Krönungen ... in Polen* (KZ III 1914, HAB Quodl. N 182 (42)).

¹¹⁹ KZ III 1911, HAB Quodl. N 182 (20).

¹²⁰ KZ III 1909, HAB Quodl. 182 (52).

¹²¹ KZ III 1918, HAB Quodl. N 193 (17).

¹²² KZ III 1919, HAB Gm 4852 (5).

¹²³ KZ III 1920, HAB Gm 4853 (4); Quodl. N 100 (9).

ginalną pozycję stanowi jednostronicowe doniesienie o spotkaniu w Alt-ranstädt w grudniu 1706 r. królów Karola XII, Stanisława Leszczyńskiego oraz synów Jana III Sobieskiego, ilustrowane drzeworytem przedstawiającym rozmieszczenie biesiadników przy obiedzie. Informacja ta ukazała się pt. *Eigentliche Vorstellung Wie die Könige ... zu Mittage in Alt-Ranstadt miteinander gespeiset* ¹²⁴.

Kolejna gazeta, dotycząca toczącej się na terenie Rzeczypospolitej wojny rosyjsko-szwedzkiej, informuje o zwycięstwie Rosjan nad oddziałami generała Loewenhaupta pod Leśną na Polesiu w październiku 1708 r. Gazeta ta, pt. *Eigentlicher Bericht Von der ... bey Liesna ... vor-gefallenen Scharffen Action...* ¹²⁵, stanowi jeden z licznych opisów tej bitwy, wydanych w językach niemieckim, polskim i szwedzkim.

Z tematyką stosunków polsko-szwedzkich związany jest wydany w 1710 r. w Hamburgu przez Sukcesorów Thomasa von Wiering *Extract eines Briefs, Welchen ein ... Obrist-Lieutenant... an ... einen... Freunde geschrieben...* ¹²⁶ Druk ten zawiera m.in. relację o podróży kuriera przewożącego listy króla Stanisława Leszczyńskiego do przebywającego w Benderze króla Karola XII.

Ostatnią grupą dotyczących Polski, a nie znanych dotychczas gazet ulotnych jest zespół siedmiu efemeryd z lat 1724—1725, wydanych w związku z rozruchami religijnymi w Toruniu w 1724 r., w wyniku których skazani zostali i straceni prezydent Torunia Jan Gotfryd Rössner i dziewięciu mieszczan ewangelików oskarżonych o udział w zamieszkach. Sprawa ta odbiła się głośnym echem w całej Europie, wywołując liczne protesty i nieprzychylnie dla Polski wypowiedzi. Wyrazem ówczesnej opinii o prześladowaniu różnowierców w Rzeczypospolitej są m.in. znajdujące się w Wolfenbüttel druki. Sześć z nich ukazało się w języku niemieckim ¹²⁷, jeden — francuskim ¹²⁸. Obok szczegółowych relacji o przebiegu wydarzeń, procesie, wyroku sądowym i egzekucji zawierają też listy królów: Fryderyka IV, króla Danii, i Fryderyka Wilhelma, króla Prus, do Augusta II, króla polskiego. Dwie gazety ukazały się w Berlinie, jedna w Gdańsku i jedna w Jenie. Miejsce wydania trzech pozostałych nie zostało jeszcze ustalone.

Kończąc przegląd nie znanych poloników prasowych w Herzog August Bibliothek, pragnąłbym jeszcze zwrócić uwagę na gazety o treści sensacyjnej, zawierające doniesienia niekiedy o prawdziwych, a często o zmyślonych powodziach, pożarach i innych kataklizmach, a także o niezwykłych znakach na niebie i ziemi, o nadprzyrodzonych zjawi-

¹²⁴ KZ III 1953, HAB Gs Kapsel 7 (31).

¹²⁵ KZ III 1955, HAB Gs Kapsel 7 (31).

¹²⁶ KZ III 1956, HAB Gs Kapsel 7 (36).

¹²⁷ KZ III 1960, Gm 4552; KZ III 1961, HAB Gm 4560; KZ III 1962, HAB Gm 4559; KZ III 1964, HAB G1 86; KZ III 1965, Gm 4553; KZ III 1966, Gm 4562 (11).

¹²⁸ KZ III 1963, HAB Gm 4555.

skach. Najstarsza z tych relacji to wydany w 1571 r. w Strasburgu przez Petera Hugha druk pt. *Ein Warhafftige ... newe Zeitung, oder Wunderzeichen, so sich in ... 1571 Jar ... zu Gniessen ... zugetragen hat...*¹²⁹ — opis trzęsienia ziemi i wielkiego pożaru, który spowodował zniszczenie kilkadziesiątu domów i śmierć setek mieszkańców Gniezna. Tragedię tę, podkreśla anonimowy autor, wywołały występki i bluźnierstwa gnieźnieńskich mieszczan. O pożarze Gniezna w 1570 czy 1571 r. nie wspomina jednak żadne ze źródeł historycznych, relację tę należy więc traktować jako całkowicie zmyśloną.

W kilkadziesiąt lat później, w roku 1613, ukazała się w gazecie pt. *Kurtzer aber doch Gründlicher Bericht von der ... Brandschaden ... In ... Magdeburg...*¹³⁰ kolejna, tym razem prawdziwa, wzmianka o groźnym pożarze w Gnieźnie.

O innym kataklizmie, o powodzi, której wynikiem były znaczne szkody i straty m.in. w Polsce i Inflantach, donosi *Eine erbärmliche klegliche ... zuvorn vnerhörte Neue Zeitung...*¹³¹ — przedruk rymowanej relacji wydanej w 1625 r. w Szczecinie przez Johanna Christopha Landtrachtingera.

Z tego samego roku pochodzi opublikowana we Wrocławiu przez Georga Baumeistra efemeryda pt. *Zwo erschrückliche Neue Zeittungen, Die Erste auß Dantzig ... Die Ander Zeittung Von einem grossen Wetter vnd Sturmwind...*¹³² Wydawnictwo to obejmowało dwie rymowane relacje: o zarazie morowej w Gdańsku, która pochłonęła kilka tysięcy ofiar, oraz o straszliwej wichurze na Śląsku i poczynionych przez nią szkodach.

Pod nazwą gazet pojawiały się również ubrane w formę autentycznych doniesień dydaktyczne opowieści „z morałem” o całkowicie zmyślonych wydarzeniach. I chociaż wszystkie tego rodzaju „wiadomości prasowe” dla uwiarygodnienia przedstawianych faktów wskazywały ich czas i miejsce, a niekiedy nawet nazwiska bohaterów, jest rzeczą oczywistą, że usytuowanie tych relacji w Polsce było tylko wynikiem fantazji autora.

Typowym przykładem takich właśnie opowiastek jest wydana w 1605 r. przez Marcina Rhodego w Gdańsku pt. *Warhafftige Erbärmliche vnd auch Erschrückliche Neue Zeitung, So sich dis 1605. Jar am Osterabend bey der Wilde in Littawen, in ein Flecken Schwartz genant, mit einer armen Witfrawen sampt jhren dreyen ... Kinder ... begeben vnd zugetragen...*¹³³ rymowana relacja o nielitościwym piekarzu spod Wilna, który odmówił pomocy głodującej wdowie. Nie widząc dla siebie

¹²⁹ KZ III 1731, HAB 95. 10. Quodl. 2° fol. 26.

¹³⁰ KZ III 1786, HAB T 369 4° Helmst. (17).

¹³¹ KZ III 1798, HAB T 570 4° Helmst. (26).

¹³² KZ III 1799, HAB 198. 14. Hist. (145).

¹³³ KZ III 1773, HAB Quodl. H 169. 14. (56).

ratunku, nieszczęśliwa kobieta pozbawiła życia troje swoich dzieci, a następnie popełniła samobójstwo. Bezduszny piekarz — jak czytamy — poniósł okrutną karę. Upieczony przez niego chleb zamienił się w kamień, dom jego spłonął, a on sam został porwany przez diabły i rozszarpany na części.

Podobnych publikacji, ukazujących się w postaci pełnych rzekomych realiów gazet, znajduje się w zbiorach polskich niewiele. Pięć takich efemeryd przechowywanych w Herzog August Bibliothek stanowi cenny przyczynek do dziejów najdawniejszej, dotyczącej Polski prasy ulotnej.